

Нұрахимова Ж.Ф.¹ Қаражан Қ.С.²

¹Тарих, археология және этнология факультетінің 1-курс магистранты,
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,

Алматы қ., Қазақстан,

²т.ғ.д., профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,
Алматы қ., Қазақстан

XX ғ. 20-30 ЖЫЛДАРДАҒЫ РЕПРЕССИЯ ҚҰРБАНЫНА АЙНАЛҒАН ҚАЗАҚТЫҢ ҮШ ҚЫЗЫНЫҢ ҚАЙҒЫЛЫ ТАҒДЫРЫ

Аңдатпа

XX ғ. 20-30 жылдары кеңес үкіметінің жүргізген репрессия саясаты халық жадында ең ауыр, әрі қайғылы кезеңнің бірі ретінде сақталды. Билік құрылымдары кез-келген отбасымен жеке адам өміріне белсене араласқандықтан әйелдер мен қыздар жазықсыздан-жазықсыз түрмелерде отырып, арнайы лагерьлерде «жазаларын» өтеді. Өйткені олар «Отанын сатқандардың отбасы мүшелері» деп аталған еді. Кеңес мемлекеті әйелдерді қуғын-сүргінге ұшырату саясатын мақсатты түрде жүргізді. Жазықсыз жазаланып атылғандардың ішінде нәзік жанды қазақ аналары мен қыздары да болғаны баршамызға белгілі. Бірі «халық жауының жары», бірі – баласы немесе ұрпағы болғаны үшін айып тағылып қамауға алынды. Соның ішінде ең ауыр жаза ату жазасына кесілген қазақтың үш қызы – Шахзада Шонанова, Торғай Сүлейменова, Мәмилә Таңатова сынды аруларымыздың қайғылы тағдыры жайлы.

Түйін сөздер: репрессия, НКВД.

Zh.F. Nurakhimova¹ K.S. Karazhan²

¹master of history, archaeology and ethnology, Kazakh National University named al- Farabi
Almaty, Kazakhstan

²d.p.s., professor of the Kazakh National University named after al - Farabi
Almaty, Kazakhstan

THE SAD STORY OF THREE KAZAKH GIRLS WHO BECOME VICTIMS OF REPRESSION IN THE 20-30S OF THE 20TH CENTURY

Abstract

Undoubtedly, the repressive measures of the state in the 20-30s of the XX century became a great shock for society and the most difficult period in their lives. Due to the fact that the authorities were actively involved in the life of every family, innocent women and girls of that time were imprisoned and were "punished" in special camps. After all, they were called "Family members of those who betrayed their homeland." The Soviet state purposefully pursued a policy of recruiting women. As you know, among the innocently shot women were Kazakh women and girls. Some of them were arrested for being "the wives of the enemies of the people", others for being daughters or descendants of the enemy of the people. Including the most severe sentences were sentenced to our three Kazakh girls - Shahzada Shonanova, Torgai Suleimenova, Mamilya Tanatovna.

Keywords: repression, NKVD

Нұрахимова Ж.Ф.¹ Қаражан Қ.С.²

¹магистрант 1-курса факультета истории, археологии и этнологии
Казахского Национального Университета им. аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан

ПЕЧАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ ТРЕХ КАЗАХСКИХ ДЕВУШЕК СТАВШИХ ЖЕРТВАМИ РЕПРЕССИЙ В 20-30 ГОДАХ XX ВЕКА

Аннотация

Безусловно, репрессивные меры государства 20-30 годы XX века стала большими потрясениями для общества и самым трудным периодом в их жизни. Из-за того, что власти активно участвовали в жизни каждой семьи, человека того времени невинные женщины и девушки сидели в тюрьмах, и проходили «наказание» в специальных лагерях. Ведь их называли "Членами семьи тех, кто предал свою Родину". Советское государство целенаправленно проводило политику вербовки женщин. Как известно, среди невинно расстрелянных женщин были и казахские женщины и девушки. Одни из них были арестованы за то, что были «женами врагов народа», другие за то что были дочерьми или потомками врага народа. В том числе самые тяжелые наказания были приговорены нашим трём казахским девушкам – Шахзада Шонановой, Торгай Сулейменовой, Мамила Танатовне.

Ключевые слова: репрессия, НКВД.

Кеңестік дәуірдегі әкімшіл-әміршіл жүйенің қыспағында болған халықтардың тағдыры өте ауыр болды. Осы бір кезеңдегі тарихи оқиғаларға берілген баға өңі айналдырылып, өзгертіліп, шындық бұрмаланған еді. Нәтижесінде, отандық тарихта беті ашылмаған көптеген мәселелер пайда болды.

Еліміз егемендігін алып, Тәуелсіз мемлекетке айналғаннан кейін, Отандық тарихтағы "ақтаңдақ" немесе тоталитарлық идеологияның шырмауымен бұрмалауға ұшыраған мәселелерді қайта қарастырып, жан-жақты талдап, объективті баға беріге мүмкіндік алдық. Сондай мәселелердің бірі XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы қуғын-сүргін саясаты болды. Бүгінгі күні қуғын-сүргін саясаты бойынша көптеген зерттеу жұмыстары жүргізіліп, тақырыпқа арналған мақалалар, диссертация, монография және кітаптар жарыққа шықты. Мысалға, XX ғасырдағы саяси-қоғамдық өмірдің өзекті мәселелерін еңбектеріне арқау еткен ғалымдар К. Нұрпейісов [1], Т. Омарбеков [2], М. Қойгелдиев [3] т.б. зерттеу еңбектерін айтсақ болады.

Қазіргі уақытта бұл тақырып өте жақсы зерттелген. Алайда репрессия немесе қуғын-сүргін құрбандары деп айтқанда көбінде, бірнеше есімдер ғана қайталанып, репрессияға ұшыраған қазақ зиялыларының өмірі мен қызметтеріне ғана тоқталамыз. Ал олардың отбасылары немесе репрессияға ұшыраған қазақ қыздарының тағдыры жайлы көп жаза бермейміз. Тарихшы, алаштанушы Мәмбет Қойгелдиевтің «...аталған жылдардағы қоғамдық саяси өмірдің «күнгей» жақтарынан гөрі, әлі күнге дейін оқырман, халық назарынан қағыс қалып келген Алаш зиялылары мен олардың отбасы, ұрпақтары туралы «көлеңке» тұстарына және осы мәселенің «ақтаңдақтарына» көбірек үңілу керек», - деп еңбегінде тоқталған [3, 184 б]. Сол себепті қуғын-сүргін құрбанына айналып, ең ауыр жаза, яғни ату жазасына кесілген қазақтың үш қызы Шахзада Шонанова, Торгай Сүлейменова, Мәмилә Таңатова сынды аруларымыздың қайғылы тағдыры тақырыптың өзекті мәселесі.

Жалпы тарихи деректерде, «1921-1954 жылдары Қазақстанда 100 мыңнан астам адам репрессияға ұшырап, 25 мыңнан аса адам ең ауыр жаза – ату жазасына кесілген. Ұлттық қауіпсіздік комитеті мұрағаты деректері бойынша, Қазақстандағы НКВД қызметі 183 ұйым-ды «әшкерелеп», жалпы саны 3720 «тыңшыны» тапқан» [4, 6 б]. Жазықсыз жазаланып атылғандардың ішінде нәзікжанды қазақ аналары мен қыздары да болғаны баршамызға белгілі. Бірі «халық жауының жары», бірі – баласы немесе ұрпағы болғаны үшін айып тағылып қамауға алынды.

1937–1938-жылдардағы Кеңес үкіметі тарапынан жүргізілген саясаттың жазықсыз құрбаны болған, текті әулеттен тараған, білімге құмар, өз заманының озық ойлы оқыған, қазақтың зиялы қыздарының бірі Шонанова (Қаратаева) Шахзада Аронқызы 1903 жылдың 5 сәуірінде Батыс Қазақстан облысы, Сырым ауданында дүниеге келген. Оның әкесі Арон Қаратаев белгілі қоғам қайраткері Бақытжан Қаратаевтың інісі, әйгілі Әбілқайыр хан ұрпағы, төре тұқымынан тараған. Патшалық Ресей тұсында білім алып, Орал қаласының полиция бастығы дәрежесіне дейін көтеріліп, ескі тәртіптің құлауына байланысты қызметтен кетіп, жеке меншік шаруашылығымен шұғылданған. Ел ішінде беделді, текті әулеттен шыққан Арон Қаратаевтің

1928 жылы бар мүлкі тәркіленіп, Алматыдағы Ащыбұлақ деген жерге жер аударылады. Ал анасы Хұсни-Жамал Зұлқайнайқызы Нұралыханова Жәңгір ханның немересі болған, 1894 жылы Бөкей ордасында мектеп ашып, талантты шәкірттер тәрбиелеп, ұстаз болып қызмет еткен. [5]

Шахзада бірнеше рет оқуға тапсырады, алайда ешбір оқуын аяқтап шыға алмады. Нақтырақ айтсақ, 1920 жылы Шахзада Орта Азия мемлекеттік университетінің медицина факультетіне оқуға түседі. Алайда өтірік жала жабылып 2-курста оқудан шығарылған. Сол сияқты, 1931 жылы Алматыға келіп, Алматы медицина институтына оқуға тапсырып, мұнда да «элеуметтік тегіне» байланысты бақылауға алынады, Шахзаданы «қоғамдық жұмыстарда тексеруге» міндеттейді. Нәтижесінде, 1932 жылдың 12 наурызынан 11 сәуірге дейін қауіпті ауру – бөртпе сүзек індеті жайлаған жерге жіберіліп, сол жердегі жұмыс орнынан институтқа мінездеме жіберіледі. Мінездемеде: «Жолдас Шонанова өзін қайратты, іскер қызметкер ретінде көрсетті... Қоғам жұмыстарына қатысты... Санитарлық шаруаларды жүргізуші ретінде Шонанова ең сенімді қызметкер болды» деп жазылады. Алайда, осындай үлгілі мінездемеге қарамастан Шахзада тағы да 2-курста шыққан тегіне байланысты оқудан шығарылған. Мұндай әділетсіздікке мойымаған Шахзада өзінің жазықсыз екенін айтып, көп ізденеді. Бұл жайында Ә.Тәкеновтың келтірген мәліметтерінен байқауымызға болады: «Жасы 34-ке келсе де, белгілі бір мамандық алуға талпынады. Алайда бұл ниетіне де жете алмайды. Жету түгілі, оның өзі де 1937-1938 жылдардағы саяси науқанның құрбаны белып кете барады» деп жазады [6].

Шахзада Шонанованың оқудан шыққаннан кейін 1922-1926 жылдары Орал губерниялық атқару комитетінде іс жүргізуші болып қызмет істегені белгілі. Ол жайлы деректерді Батыс Қазақстан облыстық мұрағат құжаттарынан кездестіруге болады, сондай құжаттардың бірінде: «№ 37 бұйрықта 1922 жылдың 3 ақпанынан бастап Басқару губерниясы Шахзада Қаратаеваны іс-жүргізуші лауазымына тағайындалады» [5]. Одан бөлек бұйрықта: «1922 жылы 18 сәуірден бастап көктемгі егістік жұмыстарына шыққан, Губерниялық атқару комитетінің хатшысы Қаратаеваға посекомпаниясына байланысты 1 айлық демалысқа рұқсат берілген және Шахзада Қаратаеваның орнына уақытша хатшылық қызметке Карыкин тағайындалды»,– деген мәліметтерді кездестіруге болды. [5].

Шахзаданың өмірі жайлы жазған белгілі ғалым т.ғ.д., профессор Әбу Тәкенов: «Шахзада тағдырдың тәлкегімен екі рет тұрмыс құрды. Алғашқы жолдасы мемлекет қайраткері, кеңестік органның жауапты қызметкері Ыдырыс Мұстамбаев болды»,– деп жазады [6]. Ыдырыс Мұстамбаев пен Шахзада Аронқызының шаңырақ көтерген кезінде «тап жауларына» қарсы күресті күшейту ұраны күшіне еніп, белең алып тұрған кез болды. «Тап жауларымен» туыстығы бар деген оңды-солды қыр соңынан қалмай қойған айыпталулардан кейін Ыдырыс Мұстамбаев Шахзада Аронқызымен ажырасуға мәжбүр болады.

1931 жылы Шахзада Алматыда бірге қызыметтес болған әрі отбасының досы, энциклопедист-ғалым Телжан Шонановпен бас қосады. Осы кезеңде Телжан Шонанов Қазақ педа-гогикалық институтында доцент болып жұмыс істейді. Т.Шонанов 1937 жылы 21 шілдеде тұтқынға алынады. Артынша Шахзада да қуғын-сүргінге ұшырап тұтқынға алынды. Шахзада Аронқызы Шонановаға тағылған айыпта: «1926 жылдан буржуазиялық-ұлтшыл, төңкерістік бағыттағы ұйымда болды, Кеңес өкіметінде төңкеріс жасап, Қазақстанды Кеңестер одағынан аластатуды көздеген және Жапонияның басшылығындағы қазақтың буржуазиялық мемлекетін орнатпақшы террористік, диверсантты-зиянкестік ұйымның басшылары Жүргенов, Сәдуақасовтар мен байланыста болған. 1936 жылы Қазақ Мемлекеттік университеті ғимаратын өртеген. Ұйымның төңкерістік, террористік жоспарларымен таныс болған, мектепке дейінгі балалар тәрбиесіне кері әсерін тигізген...»[4] сонымен қатар, жасаған қылмыстары үшін кінәлі деп табылған Шонанова Шахзада ең жоғарғы жаза – ату жазасына кесіліп, оның дүние-мүлкі түгелдей тәркіленсін деген бұйрық берілді. Жалпы, осы кезеңде ел арасында жаппай айыптау жүріп, біріннің үстінен бірі арыз жазу кең етек алған деген пікірлер бар. Өздеріне қажетті адамдардың үстінен іс қозғауға негіз болатын бұл әдісті НКВД-ның өзі ұйымдастырғаны да бұл күнде ешкімге жасырын емес екендігі бәрімізге белгілі.

«Халық жауы», «ұлтшыл, төңкеріске қарсы, Амангелді мен Таранның өліміне қатысты жан» деген айып тағылған Т. Шонанұлы 1938 жылы 27 ақпанда ату жазасына кесілсе [7; 179] , араға 10 күн салып, 9 наурыз күні, Шахзада Шонанованың өмірі тоқтайды. 1958 жылы «қылмыс құрамының жоқтығына» байланысты ақталады. Өкінішке орай, жазықсыз құрбан болған Ш. Шонанованың қай жерге жерленгені осы күнге дейін белгісіз.

Сталиндік жаппай қуғын-сүргін құрбаны болған екінші жан Торғай Сүлейменова болды. Торғай Сүлейменова жайлы 1937 жылдың наурыз айында жала жабылып қамауға алынса, Құдай қосқан қосағы Мәжен Сүлейменов сәуір айында тұтқындалған [8]. Мәжен Сүлейменұлы 1894 жылы, Торғай Қиқымқызы Сүлейменова 1904 жылы Нұра ауданының «Көкмөлір» деген жерінде дүниеге келген. Мәжен Сүлейменұлы 1937 жылдың сәуірінде «Шахаман» деген колхозда ауылдық кеңестің төрағасы болса, ал Торғай С. осы колхоздың басқарма төрайымы болып қызмет атқарады. Екеуі де жастайынан совет өкіметін барынша жақтап, еңбек етіп жүрді. 1932-33 жылдардағы аштықтан аман қалған елдің басын біріктіріп, «Шахаман» атты колхоздың іргетасын көтеріп, бірі ауылдық кеңестің төрағасы, бірі – басқарма төрайымы болып сайланды.[9] Алайда ерлі-зайыптыларды бірінен соң бірін тұтқындалып, Қарағандыға алып кетеді. Кейін, Торғайдың әкесі Қиқымды «молдасың» деп қамауға алған екен. Т. Сүлейменованың «Тұтқын анкетасында»: молда, байдың қызы, сауатты, «КПСС-ке 15 жыл» белгісімен марапатталған, КПСС мүшесі» болған. Әлсеневтің контрреволюциялық ұлттық ұйымына 1935 жылдың қазан айында кірді, Әлсеневтің нұсқауымен колхоздарда төңкерісшіл кадрларды дайындап, контрреволюциялық және ұлтшыл ұйымға Шахман ауылдық кеңесінің төрағасы, партия мүшесі болған Сүлейменов Мәженді тартқан. Колхоздың жұмыс күшін әлсірету үшін «Исаев» колхозының төрағасы қызметін атқарған Сүлейменова 1404 рубль жымқырған, стахановшылардың қозғалысына кедергі келтірген, колхозында мал басын кемітіп, 45%-ға қысқартқан...» деген айып тағылды[4]. 1937 жылғы 11-ші тамызда Қарағанды облыстық УНКВД үштігінің үкімімен ату жазасына кесілген. «Өте құпия» деп белгі соққан қағазда 11 адам ату жазасына тартылғандығы туралы акт толтырылған. Атылған 11 адамның ішінде Торғайдың жары Мәженнің есімімен бірге әкесі Қиқым да бар.

Үшінші жазықсыз атылған қазақ қызы Таңатова Мәмилә есімді әйел. Мәмиләл туралы көп мәлімет жоқ. Оның есімі Сәтиев Зайтты айыптау жөніндегі ісіте кездеседі. 1937 жылдың 29 тамызында сұраққа алынған Таңатова 1907 жылы, Қарағанды облысы, Қу ауданы, № 2 ауылда дүниеге келген. Кедей отбасынан шыққандығы, шала сауатты болған және колхозда жұмыс істеген және революцияға дейін әкесінің тәрбиесінде болғандығы белгілі. Отбасы құрамы деген жерге «өзінен басқа жан жоқ» деп көрсетілген. Революцияға дейін сотталмаған, төңкерістен кейін «өзінің айтуынша сотталмаған» деп жазылған. Банда қатарында болмаған, контрреволюциялық ұйымдар мен төңкерістерге қатыспаған, марапатталмаған. Сондықтанда, ату жазасына кесілетіндей, қандай кінә жасағаны белгісіз. Ал айыпталған Сәтиев Зайыт – ВКП (б) қатарынан шығарылған, бай баласы болған.

1937 жылы 8 қарашада 39 адам ату жазасына кесілген. Оларға тағылғын айыптауларға: «1935 жылы Қу ауданында Шамсутдинов құрған диверсанттық-зиянкестік, ұлтшылдық бағыттағы ұйымның мүшесі, колхоздың қирап-бүлінуіне, колхоз малының жаппай қырылуына қатысты диверсантты-зиянкестік жұмыстар жүргізген және Сталиндік конституцияны жалақорлықпен түсіндірген, Кеңес өкіметіне қатысты еңбеккерлердің толқуын ұйымдастырған, Қазақстанды КСРО-дан аластатқысы келген...» делінген. Айыптылардың барлығы «кінәсін мойнына алған». Солардың ішінде Мәмилә да бар. Осындай өтірік әрі ауыр айып тағылған қарапайым колхозшы – Мәмилә 38 боздақпен бірге, 39-шы болып, жалғыз әйел адам болса да, бұрын ешқандай қылмыстық ұйымда болмағандығы, кедей отбасынан шыққаны да елеспескерілмей, ату жазасына кесілді. Бір қызығы, 39 адамды ату жазасына кесілгенімен, 1937 жылы 18 қарашада атылды деген протоколда Таңатова Мәмиләның аты-жөні мүлде жоқ, ал Қызыл террор құрбандарының азалы кітабында ату жазасына кесілгендердің тізімінде Мәмилә Таңатованың есімі жазулы тұр. 1957 жылы «қылмыс құрамы анықталмағандықтан» ақталған.

М.Таңатова 30 , Торғай Сүлейменова 33, Шахзада Шонанова 35 жыл ғана ғұмыр кешкен қазақ қыздарының тағдыры өте қысқа ғана болды. Қазақ халқы ұлттық элитасын ғана емес, сонымен қатар, ел жадында мәңгі қалатын Шахзада, Торғай және Мамила сияқты нәзік, мықты қыздарын да жоғалтты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Нұрпейіс К. *Тарихи тұлғалар.* – Алматы: Қазақ энциклопедиясы. 2007 ж. 376 бет.
- 2 Омарбеков Т. , Омарбеков Ш. *Қазақстан тарихына және тарихнамасына ұлттық көзқарас.* – Алматы: Қазақ универ-ситеті, 2004. -388 б.
- 3 Қойгелдиев М., Омарбеков Т. *Тарих тағылымы не дейді?* – Алматы: Ана тілі, 1993. – 208 б.

- 4 Сімәділ Қ. Қазақстандағы КСРО-дан бөлгісі келген әйелдер.// Қазақ әдебиеті. 2013 ж. 8 наурыз. №10
- 5 Шахзада Шонанова (Қаратаева) - саяси қуғын-сүргін құрбаны болған қазақ қызы [Текст] / А. Байболсынова, Р. Қатарова // Дана kaz. - 2016. - №4-5. - Б. 9-18
- 6 Тәкенов Ә. Ату жазасына кесілген ару.// Зерде. 2004ж. №12
- 7 Каренов Р.С. Тарихшы Телжан Шонановтың қайраткерлік қызметі, руханиятқа сіңірген еңбегі. Қарағанды университетінің хабаршысы. Тарих. Философия сериясы. 2012.-№4.С.37-43
- 8 Ахметов Д. Ел есінде [Текст] : тағдыр / Ахметов, Д. // Жаңа жол. - 1993. - 25 қыркүйек. - С. 2, 4
- 9 А. Саулебекова, « Мы помним их» Нура. - 2000. - 29 июля. - С.3